

ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ІНТЕГРАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Поленкова М.В.

Чернігівський національний технологічний університет

У статті проведено аналіз стану господарського комплексу сільської місцевості, розраховані показники, які характеризують стан розвитку сільського господарства. Проаналізовано інтегральний індекс розвитку, як середньгеометричного значення індексів розвитку відповідних галузей сільської території.

Ключові слова: сільська територія, індекси розвитку, галузі сільського господарства, рівень розвитку, валова продукція сільського господарства.

Постановка проблеми. Інформаційною базою для розробки програм і механізмів розвитку сільських територій є об'єктивна оцінка їх сучасного стану. Таку оцінку найдоцільніше здійснювати на основі використання сукупності показників, які відображають рівень розвитку окремих підсистем сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що економічною платформою, передумовою і фактором розвитку є господарський комплекс сільської місцевості, основною компонентою якого виступає аграрне виробництво. Це підтверджується результатами досліджень, відображеними у переважній більшості публікацій, де підкреслюється статус сільських територій як виключно просторового базису розвитку агровиробництва [8], а розвиток села характеризується як моно-функціональний [1; 6; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головним ідентифі-

каційним критерієм при визначенні поняття «сільська територія» на сьогоднішній день все ж таки залишається сільськогосподарський напрямок діяльності цих територій, а сільське господарство є одним з пріоритетних секторів, оскільки сприяє, як зазначав А. Лісовий, підтримці життєздатності сільської місцевості, збереженню аграрного ландшафту, агробіологічної різноманітності та культурної спадщини [5].

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження стану основних галузей господарського комплексу сільських територій та розрахунок інтегрального показника його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Державної служби статистики України [3], у 2012 р. частка сільського, лісового та рибного господарства в загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки склала 9,2% (табл. 1) [14].

Таблиця 1

**Структура національної економіки України
за видами економічної діяльності у 2008-2012 роках, %**

Вид діяльності	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво	7,9	8,3	8,7	9,9	9,2
Промисловість	24,9	22,9	23,5	22,6	22,3
Будівництво	3,5	2,7	3,4	3,3	3,2
Торгівля	15,9	16,3	17,3	18,2	18,1
Діяльність транспорту та зв'язку	10,6	12,2	11,6	11,9	11,7
Освіта	5,3	6,2	5,8	5,5	6,0
Охорона здоров'я	3,5	4,3	4,4	4,1	4,5
Інші види економічної діяльності	28,4	27,1	25,3	24,5	25,0

розраховано автором за даними [12]

Кількість суб'єктів ЄДРПОУ, що займаються сільським господарством, мисливством, лісовим господарством, рибальством і рибництвом, від загальної кількості суб'єктів у 2012 р. складала 6,6% (у 2011 р. – 6,7%, у 2010 р. – 6,96%) [13]. Фонд оплати праці, нарахований за 2012 р. штатним працівникам цієї сфери становив 14085 млн. грн., або 4,2% загального фонду, що був нарахований в економіці країни [9].

У сільських поселеннях України в 2012 р. діяли 55866 сільськогосподарських підприємств, що на 5,4% менше, ніж у 2008 р. Найбільшу частку мали фермерські господарства – 72,9%, господарські товариства складала 14,5%, приватні підприємства – 7,5%, виробничі кооперативи – 1,5%, державні підприємства – 0,5%, підприємства інших форма господарювання – 3%. По території країни вони розміщені досить нерівномірно: найбільше – в Одеській (12%), Миколаївській (9,5%), Дніпропетровській (7,2%), Кіровоградській (5,6%), Запорізькій (5,4%), Херсонській (5,1%) областях. Це пояснюється, насамперед, сприятливими умовами для ведення сільськогосподарської діяльності: теплий клімат, причорноморське та азовське узбережжя, родючі ґрунти. Найменша кількість сільськогосподарських підприємств – в Івано-Франківській (1,4%), Рівненській (1,6%), Чернівецькій, Чернігівській (по 1,8%) та Волинській (1,9%) областях. Тут

гірша якість земельних ресурсів, підвищена заболоченість та лісистість території, що знижує можливості сільських районів щодо розвитку сільськогосподарського виробництва [14].

У володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств та господарств населення в 2012 р. знаходилося 36483,3 тис. га землі (що на 12% менше, ніж у 1990 р.), з якої 84,9% – площа ріллі, у тому числі сільськогосподарські підприємства володіли 20499,3 тис. га землі (56,2%). За розміром сільськогосподарських угідь найбільшу частку складали підприємства з угіддями площею 20,1–50,0 га (23,9%) та 100,1–500,0 га (13%). Підприємств з угіддями більше 10 тис. га – 0,3%, але володіють вони 15,3% загальної площі сільськогосподарських угідь підприємств, а 14,7% підприємств у 2012 р. зовсім не мали сільськогосподарських угідь.

Слід зазначити, що суттєвий внесок у сільськогосподарське виробництво здійснюють господарства населення. Їх частка у валовій продукції галузі за підсумками 2012 року складає 49,3%, у тому числі в рослинництві – 45%, тваринництві – 58,2% (табл. 2.) [2]. Взагалі в Україні налічується понад 17 мільйонів домогосподарств, у користуванні і володінні яких знаходиться 38,5% сільськогосподарських угідь країни.

Незважаючи на те, що частка господарств населення більша у виробництві

Таблиця 2

**Валова продукція сільського господарства
за основними групами товаровиробників у 2012 році**

	Валова продукція		у тому числі			
			рослинництво		тваринництво	
	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку
Усі категорії господарств	223254,8	100,0	149233,4	100,0	74021,4	100,0
сільськогосподарські підприємства	113082,3	50,7	82130,2	55,0	30952,1	41,8
державні сільськогосподарські підприємства	2176,8	1,0	1638,5	1,1	538,3	0,7
недержавні сільськогосподарські підприємства	110905,5	49,7	80491,7	53,9	30413,8	41,1
фермерські господарства	14111,1	6,3	12843,1	8,6	1268,0	1,7
господарства населення	110172,5	49,3	67103,2	45,0	43069,3	58,2

розраховано автором за даними [12]

тваринницької продукції, в структурі продукції сільського господарства переважає продукція рослинництва (рис. 1) [14].

За ринкових умов продукція рослинництва виявилася більш рентабельною, тому її частка в усіх категоріях господарств зростає з 45,6% у 1990 р. до 66,8% у 2012 р. Зокрема, зернові культури склали 22,1% від продукції сільського господарства у 2012 р., картопля, овочі та баштанні культури – 20,7%, у той час як худоба і птиця – 14,9%, молоко – 13%.

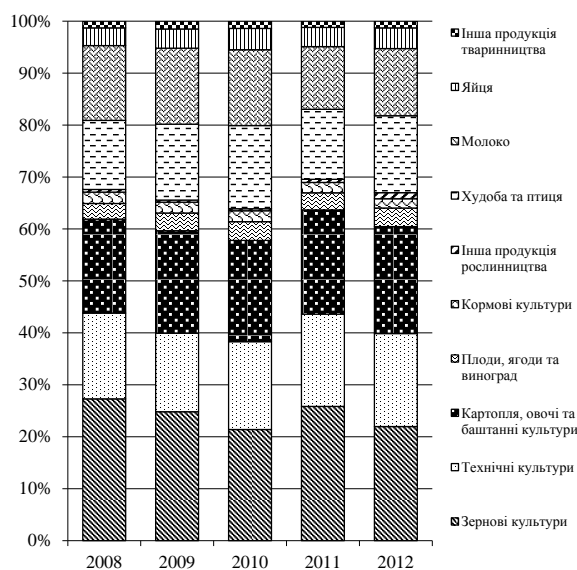

Рис. 1. Структура продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р., %)

Саме досягнення значних приростів продукції у галузі рослинництва в 2011 р. (вперше з початку економічної кризи) обумовило загальну позитивну тенденцію зростання обсягів виробництва у сільському господарстві. Порівняно з 2010 р. виробництво продукції рослинництва збільшилося на 30,4%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – на 37,9%, господарствах населення – на 21,7%. Однак у 2012 р. спостерігається спад порівняно з 2011 р. (табл. 3).

Що стосується тваринництва, то, незважаючи на зменшення його питомої ваги в загальних обсягах валової продукції сільського господарства, випуск постійно і стійко зростає – в середньому на 3,2% щороку, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 8,5%, у господарствах населення – на 0,02%.

Стан господарського комплексу сільської місцевості, котрий в першу чергу визначається станом розвитку сільського господарства, суттєво відрізняється в регіональному розрізі. Здійснити порівняльну оцінку можна на основі рангів, що присвоюються регіонам відповідно до обсягів виробництва валової продукції сільського господарства як на одиницю території, так і на душу сільського населення. Закумулювати індекс, який характеризує розвиток сільськогосподарського виробництва, можна шляхом обрахунку середньгеометричного значення індек-

Таблиця 3

Індекси продукції сільського господарства (відсотків до попереднього року)

	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
Продукція сільського господарства					
Господарства усіх категорій	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5
у тому числі					
сільськогосподарські підприємства	136,3	94,9	97,7	128,7	93,5
господарства населення	102,5	101,5	99,1	111,8	97,6
Продукція рослинництва					
Господарства усіх категорій	128,6	95,3	95,9	130,4	91,8
у тому числі					
сільськогосподарські підприємства	148,8	90,2	93,7	137,9	89,1
господарства населення	108,3	102,4	98,5	121,7	95,4
Продукція тваринництва					
Господарства усіх категорій	98,7	104,2	103,4	101,3	103,8
у тому числі					
сільськогосподарські підприємства	105,2	111,3	109,1	106,0	107,6
господарства населення	95,6	100,5	100,1	98,3	101,2

розраховано автором за даними [14]

сів локалізації та середньодушового виробництва. Одержаний індекс перевищує середньодержавне значення у майже половині областей України, що свідчить про достатньо високий рівень розвитку сільського господарства в цих областях (табл. 4). Лідером тут є Черкаська область з максимальним значенням індексу розвитку сільськогосподарського виробництва. Воно перевищує мінімальне у 3,11 разів, тобто регіональна асиметрія, особливо порівняно з іншими видами діяльності, притаманними сільським територіям, не є суттєвою.

До типових для сільських територій видів економічної діяльності, крім сільського господарства, відносяться також лісове, рибне господарство і рибництво. За період з 2000 р. обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства зросли майже у 8 разів у фактичних цінах, а з коригуванням на рівень інфляції за цей період – у 1,85 разів. Середньорічні темпи зростання обсягів виробництва у приведених цінах склали 3,77% за рік.

На відміну від сільського господарства, лісове розвинене дуже нерівномірно по території країни. Розрив між максимальним і мінімальним індексом розвитку складає 23,85 разів. При цьому розрив між максимальним і мінімальним значеннями індексів локалізації – 30,83 разів, а індексів середньодушового виробництва – 26,2 рази. Найбільш активно лісовим господарством займаються на сільських територіях Житомирської, Рівненської, Чернівецької та Сумської областей.

Що стосується рибальства та рибництва, то протягом останніх 12 років спостерігається постійне зниження обсягів вилову риби та добування інших водних живих ресурсів. У 2012 р. порівняно із 2000 р. вилов скоротився на 41,75%, зменшуючись у середньому на 4,4% щороку.

Слід зазначити, що для характеристики господарського комплексу сільських територій мають значення результати діяльності не усієї галузі рибного господарства України, оскільки значна частина вилову риби здійснюється рибпромисловим флотом у Чорному та Азовському морях, а лише тієї частини, що стосується внутрішніх водойм. Частина вилову у виключній (морській) еконо-

мічній зоні України в 2012 р. складала 31,88% [11].

Аналіз показав, що найбільш розвиненим рибне господарство є в Черкаській, Донецькій, Одеській та Миколаївській областях. Розрив між максимальним і мінімальним рівнем розвитку даної сфери складає 31,14 рази, що свідчить про суттєву регіональну диференціацію і пов'язано з особливостями розміщення водних ресурсів по території країни.

На основі проведеного аналізу стану основних галузей господарського комплексу сільських територій розрахуємо інтегральний індекс його розвитку як середньгеометричне значення раніше визначених індексів розвитку сільського, лісового, рибного господарства та рибництва:

$$I_{ГКс.т.} = \sqrt[3]{I_{с.г.} \cdot I_{л.г.} \cdot I_{р.г.}}$$

де $I_{с.г.}$ – індекс розвитку сільського господарства;

$I_{л.г.}$ – індекс розвитку лісового господарства;

$I_{р.г.}$ – індекс розвитку рибного господарства.

За величиною одержаного індексу області України можна розділити на три групи (табл. 4, рис. 2):

– до першої групи ($I_{ГКс.т.} > 1,3$) увійшли регіони, де розвиток господарського комплексу сільських територій характеризується вищими показниками відносно середнього по Україні рівня, а саме Київська, Сумська, Черкаська, та Чернігівська області;

– друга група ($0,85 < I_{ГКс.т.} < 1,3$) включає регіони, де розвиток господарського комплексу сільських територій характеризується показниками, що наближені до середнього по Україні рівня.

До даної групи за підсумками 2012 р. увійшли сім регіонів, а саме Вінницька, Донецька, Житомирська, Львівська, Полтавська, Рівненська та Чернівецька області;

– третя група ($I_{ГКс.т.} < 0,85$) – найчисленніша – включає регіони, де розвиток господарського комплексу сільських територій характеризується найнижчими показниками відносно середнього по Україні рівня. До цієї групи увійшла переважна більшість регіонів (чотирнадцять із двадцяти п'яти), а саме Автономна Республіка Крим, Волинська,

Диференціація регіонів України за індексом розвитку господарського комплексу сільських територій (2012 рік)

Регіон	I _{с.г.}	I _{л.г.}	I _{р.г.}	ІГК _{с.г.}	Ранг	Група
Автономна Республіка Крим	0,633	0,164	0,363	0,335	25	3
Вінницька	1,293	0,774	1,002	1,001	6	1
Волинська	0,810	1,594	0,320	0,745	14	2
Дніпропетровська	1,146	0,143	1,036	0,554	23	3
Донецька	1,366	0,206	2,237	0,857	11	2
Житомирська	0,831	3,411	0,322	0,970	7	2
Закарпатська	0,550	1,647	0,288	0,639	19	3
Запорізька	0,877	0,161	1,590	0,608	20	3
Івано-Франківська	0,694	1,672	0,370	0,754	13	2
Київська	1,425	1,565	1,120	1,357	3	1
Кіровоградська	1,227	0,347	1,231	0,806	12	2
Луганська	0,926	0,551	0,438	0,607	21	3
Львівська	0,781	1,602	0,661	0,938	8	2
Миколаївська	0,943	0,186	1,966	0,701	17	2
Одеська	0,645	0,150	2,035	0,582	22	3
Полтавська	1,374	0,568	0,822	0,862	10	2
Рівненська	0,735	2,586	0,338	0,863	9	2
Сумська	1,149	2,045	1,723	1,594	2	1
Тернопільська	1,145	0,519	0,626	0,719	16	2
Харківська	1,230	0,514	0,647	0,742	15	2
Херсонська	0,998	0,263	1,202	0,685	18	3
Хмельницька	1,329	0,904	0,120	0,524	24	3
Черкаська	1,707	1,128	3,724	1,928	1	1
Чернівецька	0,880	2,235	0,577	1,043	5	1
Чернігівська	1,074	1,682	0,785	1,310	4	1

розраховано автором.

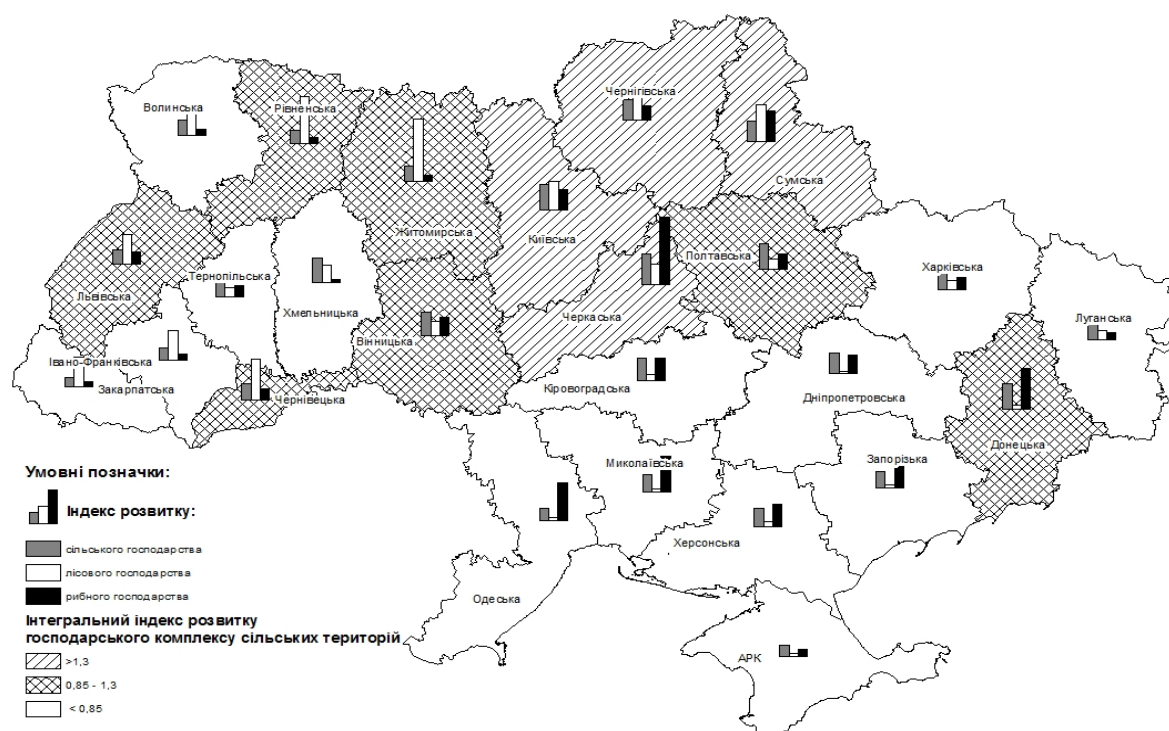

Рис. 2. Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку господарського комплексу сільських територій, 2012 р.

Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Тернопільська, Харківська, Херсонська та Хмельницька області.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, проведений ана-

ліз господарського комплексу сільських територій підтвердив пануючу парадигму щодо його монофункціональності і продемонстрував низький рівень ефективності використання наявних ресурсів. На сьогодні здійснюються активні спроби виходу за межі існуючої аграрної парадигми.

Список літератури:

1. Барановський М.О. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування / М.О. Барановський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – №163. – С. 19-25.
2. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2012 рік: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 25 с.
3. Державна служба статистики України [сайт]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Економічна активність населення України 2012: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 204 с.
5. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.03 [Текст] / А.В. Лісовий // Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» УААН. – К., 2009. – 25 с.
6. Меренкова И.Н. Устойчивое развитие сельских территорий: теоретико-методологические аспекты оценки [Текст] / И.Н. Меренкова // Региональная экономика: теория и практика. – 2010. – №25(160). – С. 49–55.
7. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2012 році: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 19 с.
8. Павлов О.І. Диверсифікація економіки як чинник продуктивного використання трудового потенціалу сільських територій / О.І. Павлов // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць. – К.: СЕУ / Рівне: НУВГП. – 2010. – №2. – С. 318-325.
9. Праця України у 2012 році: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 321 с.
10. Притула Х.М. Руральність території як вагомий чинник її соціально-економічного розвитку [Текст] / Х.М. Притула // Інноваційна економіка. – 2011. – №5(24). – С. 300-303.
11. Рибне господарство України: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 45 с.
12. Сільське господарство України 2012: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 392 с.
13. Статистичний збірник «Регіони України 2013». Частина II [Текст] / За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 805 с.
14. Україна у цифрах у 2012 році: статистичний збірник / За редакцією О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 248 с.

Поленкова М.В.

Черниговский национальный технологический университет

ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ КОМПЛЕКС СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ: ИНТЕГРАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Резюме

В статье проведен анализ хозяйственного комплекса сельских территорий, рассчитаны показатели, которые характеризуют уровень развития. Проанализирован интегральный индекс развития, как среднегеометрическое значение индексов развития соответствующих отраслей сельских территорий.

Ключевые слова: сельские территории, индекс развития, отрасли сельского хозяйства, уровень развития, валовая продукция сельского хозяйства.

Polenkova M.V.

Chernihiv National Technological University

ECONOMIC COMPLEX OF RURAL AREAS INTEGRAL ASPECT

Summary

The article analyzes the state of the economic complex of rural areas to calculate the indicators, which describe the state of development of agriculture. Analyzed the integral development index as the geometric mean of the indices of development to appropriate sectors of rural territory.

Key words: rural area development index, the agriculture sector, the level of development, agricultural production.